
PLJEVALJSKA „IZNIMKA“

Radovan Radonjić

The attack of Montenegrin partisan units on Pljevlja on 1 December 1941 was remembered by many devotees of their heroic epic during the Second World War as a controversial event and the most difficult defeat. This is probably the main reason that most of the literature devoted to that event focused more on certain major strategic and tactical mistakes paid for with heroic deaths of the troops, mostly from the Lovćen partisan division, than on all of its other aspects and implications combined.

Napad crnogorskih partizanskih jedinica na Pljevlja 1. decembra 1941. godine, ostao je upamćen kod mnogih poklonika njihove junačke epopeje tokom Drugog svjetskog rata kao sporan poduhvat, odnosno najteži poraz. To je vjerovatno i glavni razlog što se u najvećem dijelu literature posvećene tom događaju više govori o nekim krupnim strateškim i taktičkim greškama, plaćenim herojskom smrću junačkih pohodnika na taj grad, posebno iz Lovćenskog partizanskog odreda, nego o svim njegovim drugim aspektima i implikacijama zajedno.

Vratimo se još jednom tom događaju. Možda i zbog toga što ima „indicija“ da nije bio toliko „nepromišljen“ i „nepotreban“,

koliko mu se najčešće pripisuje, već da je predstavljao skupo plaćen, ali ipak svrhovit i strateški promišljen pokušaj da se nekom vrstom „drugog Mojkovca“ – spasi centralno vodstvo NOR-a i revolucionarnog pokreta, o čemu će historičari, jednom, ipak, morati da progovore.

*

Priči o „naivnosti“ i „neodgovornosti“ priprema ratnog pohoda na Pljevlja, kao i samog napada na taj dobro utvrđeni i za odbranu spremni grad, osim flagrantnog odstupanja od do tada vrlo uspješno testiranog principa izbjegavanja „frontalnog sudaranja“ sa neprijateljem, svakako je doprinijela i tada već prilično raširena fama o autentičnoj, i veoma specifičnoj, crnogorskoj školi ratovanja.¹ Da ta priča nije bila bez ikakva osnova, potvrdio je Trinaestojulski ustanak u Crnoj Gori 1941. godine, čija je vojno-strateška komponenta možda mogla da se uporedi jedino sa filozofijom rata koju razvija čuveni kineski teoretičar Sun Cu, tada, sasvim sigurno, nepoznat crnogorskim ustanicima i njihovim komandantima. Riječ je o shvatanju prema kome rat ne bi trebalo posmatrati ni iz čisto moralnoga ugla, ni kao slučajan događaj, već kao emanat politike i političkog u kome prednosti ima onaj ko umjereno koristi silu i spretno kombinuje razna taktička lukavstva s čvrstinom vlastitog i protivničkog duha. Po tom shvatanju, pobjeda u ratu ne pripada onome ko je ljudstvom i tehnikom nadmoćniji, već onome

¹ Koliko je poznato, prvi put se o toj crnogorskoj školi ratovanja govorilo na sjednici Skupštine Crne Gore, 31. decembra 1946. godine, kada se u priči Vukomana Džakovića o istorijskim uslovima stvaranja crnogorske nacije, uz ostalo, objelodanjuje da su tokom Krivošijjskog ustanka domicilni seljaci-ratnici demonstrirali ne samo uvježbanost u svim oblicima pješadijske borbe u planini za koje je tadašnja vojna nauka znala, već i nekoliko oblika za koje veliki vojni stratezi i teoretičari nijesu znali (*Rad Skupštine Crne Gore 1945–1950. godine*, Priredili Čedomir Perović i Nevenka Ilić, Titograd, 1986, str. 230).

ko je umješan i uspješan u korišćenju „neortodoksne taktike“, budući da je ona „neiscrpna kao Nebo“.²

„Neortodoksna taktika“ – koju u nekoj vrsti spontane kombinacije sa odlukama jugoslovenskog revolucionarnog vrha u biti upražnjavaju i crnogorski ustanici – prema definiciji koju nudi ovaj kineski teoretičar rata, podrazumijeva vojne snage koje se lako prilagođavaju svakoj situaciji i koriste ih „na domišljat, nekonvencionalan i neočekivan način“,³ uz poštovanje sljedećih pet „osnovnih pravila“:

Pravilo prvo. „Ratovanje je najveći državni posao“, toliko važan da se o njemu „mora temeljno razmisliti“.⁴ Faktički, to znači da m ir propisuje (određuje) smisao ratu, tj. da mirnodopska politika utiče prvo na to hoće li rata uopšte biti, a potom i na to kakav će rat biti i koji će cilj imati, pri čemu valja imati u vidu da je on *par excellence* politički fenomen koji je uvijek direktno inkorporiran „u pitanja života i smrti“ i odlučujuće utiče na „opstanak ili uništenje“, tako da ga se ne smije započeti prije nego se dobro prouči i pripremi.

Da vođe crnogorskih ustanika imaju upravo takav prilaz ratu, tj. da rješenje njegove „zagonetke“ traže u objašnjenju politike i političkog, pokazuje tok i sadržaj njihove rasprave, zajedno sa ostalim jugoslovenskim komunistima, na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, kojoj je jedan broj njih prisustvovao. Procjena te konferencije bila je, naime, da „unutrašnje sile imperijalizma sve dublje guraju u rat“, da se kao posljedica toga diže „burni talas ugnjetenih masa pod vođstvom radničke klase s komunistima na čelu i u tijesnom savezu sa SSSR, u zajedničkoj borbi za mir, za pravo svakog naroda na samoodređenje do otcjepljenja i slobodnu volju u pogledu ujedinjenja sa drugim narodima na principu ravnopravnosti“, te da tim događajima valja poći u susret.⁵

² Sun Cu, *Sveobuhvatno umeće ratovanja*, Beograd, 2007, str. 77.

³ *Isto*, str. 49.

⁴ *Isto*, str. 32.

⁵ Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike*

Pravilo drugo. Rat treba izbjeći kad god se to može – veli Sun Cu – a onda kad do njega ipak dođe treba nastojati da mu se tražanje ograniči najviše što se može, uz strogo vođenje računa o najracionalnijem i najekonomičnijem korišćenju trupa, pri čemu treba imati u vidu da je „ratovanje tao obmane“, tj. da je „potčinjavanje neprijateljske vojske bez upuštanja u bitku pravi vrhunac umješnosti“, koji se postiže razbijanjem protivničke vojske kombinacijom lukavosti, demoralizacije i iznenađenja putem širenja glasina, stvaranja i upotreba pete kolone, sijanja nesloge i korumpiranja onih u protivničkim redovima kod kojih je to moguće postići, tako da oružje treba da posluži samo za to da se zada odlučni udarac protivniku koji je, zahvaćen moralnim rasulom, faktički već pobijeden.⁶

Da se strategija i taktika vođa crnogorskih ustanika zasniva na upravo takvome prilazu ratu, govore činjenice:

- da su oni i na Petoj zemaljskoj konferenciji, uprkos svijesti da realna politika imperijalističkih sila vodi svijet u rat, kao prvi i najvažni zadatak odredili borbu protiv rata i „neumorno raskrinkavanje ratnih ciljeva imperijalističkih osvajača oba ratujuća tabora“;⁷

- da je direktiva Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak crnogorskim komunistima da stanu „na čelo radnih i nacionalno ugnjetenih masa“ i povedu ih „u borbu protiv fašističkih tlačitelja naših naroda“ uslijedila tek kad je procijenjeno da su napadom Njemačke na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine stvoreni neophodni međunarodni uslovi za povoljan ishod rata;⁸

- da je prije i tokom rata organizovana široka propagandna aktivnost među građanima, u redovima režimskih stranaka i

Jugoslavije, Zagreb, 1978, str. 37.

⁶ Sun Cu, *Op. cit.*, str. 67.

⁷ Dušan Bilandžić, *Op. cit.*, str. 38.

⁸ *Isto*, str. 52.

državne uprave, pa čak i u vojsci, čiji je cilj bio da se ukaže na suštinu i smisao datih klasnih i političkih podjela, kao i na faktičke obaveze svakog građanina Crne Gore spram svete slobodarske obaveze da se brani njena teritorija i zaštite nacionalni i državni interesi;⁹

- da je Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak na vijest o početku pregovora predstavnika kraljevske vlade s okupatorima o zaključenju primirja izdao letak jedinicama bivše kraljevske vojske na frontu prema Skadru i u garnizonu Podgorica, u kojemu ih poziva da ne predaju oružje, jer će im biti potrebno, te da je aktivnim radom svoje komisije za prikupljanje ratnoga materijala i oružja, formirane više od dva i po mjeseca prije početka ustanka, doprinio da su ustanici raspolagali znatnim količinama eksploziva, vojnih uniformi i sanitetskoga materijala, kao i sa više od 12.000 pušaka, oko 30 mitraljeza, oko 135 puškomitraljeza, 1 poljskom haubicom, 1 pješadijskim topom, 1 teškim bacačem, oko 52 sanduka bombi i oko 3 miliona metaka;¹⁰

⁹ O najrazličitijim načinima na koje je ta aktivnost vođena svjedoči zapis o žalbi saradnika okupatora na „partizansku propagandu“ cetinjskih tužbalica, u kojoj se kaže: „Dok na naše uši slušamo krik umiruće svoje braće, čija se nevinina krv potocima lije ispod razbojničkog noža na sve strane, dotle naši legalizovani i na neki volšebni način zaštićeni partizani vode svoju razornu i sramotnu propagandu, ovdje usred grada Cetinja, pred našim nosom. Po svojim metodama, oni koriste sve moguće okolnosti za svoju propagandu; ne prezaju da za tu svrhu koriste svaki smrtni slučaj. Upute tamo svoje drugarice, koje kao tužbalice ispjevaju njihove napisane novine; veličaju sramna djela svojih drugova, a internirani ološ oglašavaju za narodne heroje i mučenike. Ni jednu riječ, od tih tužbalica, ne možete čuti u spomen naših nacionalnih mučenika... koji izgiboše u borbi za našu svetu nacionalnu stvar. Za njih su to izdajnici i petokolonaši kao god i za njihove drugove i drugarice partizane“ (*Cetinje 1482–1982*, Zbornik radova, Cetinje 1994, str. 204).

¹⁰ Batrić Jovanović, *Crna Gora u NOR i socijalističkoj revoluciji*, str. 36.

- da su rezultati tih „akcija bez oružja“ sezali dotle da je komunistima-ustanicima pošlo za rukom, na primjer, da ubijede najveći dio 38. pješadijskog puka kraljevske jugoslovenske vojske da zadrži oružje uprkos izričitoj naredbi njegove komande da to ne smije činiti, da čitav „jedan talijanski odred od 1.000 vojnika“ avgusta 1941. godine prevedu na svoju stranu,¹¹ da su to isto, nešto kasnije učinili i sa djelovima italijanske divizije *Taurinense*.¹²

Pravilo treće. Modus operandi svakog uspješnog rata jeste napasti strategiju protivnika, a to se može uraditi jedino kad se on dobro poznaje, kad se ima uvid u njegova taktičko-operativna dejstva i prestrojavanja, kad su otkrivene njegove slabe tačke i kad se može napasti kad to najmanje očekuje. Faktički, to znači, kaže Sun Cu, da je najveće dostignuće ratovanja „napasti neprijateljske planove, zatim slijedi napad na njegove saveze, zatim slijedi napad na njegovu vojsku, a na posljednjem mjestu je napad na neprijateljske utvrđene gradove“.¹³

Da je to bilo i geslo crnogorskih ustanika, može se zaključiti iz činjenice da kod ogromnog dijela crnogorskoga stanovništva nije ostvarena gotovo nijedna okupatorova zamisao u pogledu raspirivanja političkih sukoba, vjerskih netrpeljivosti i nacionalnih suprotnosti, kao i iz svojevrsne zbunjenosti komande italijanskih trupa razvojem i rezultatima akcija ustanika. O posljednjem, na primjer, uvjerljivo govore:

- dopis komandanta jedne karabinjerske grupe prefektu Kotora od 14. jula 1941. godine, u kome se kaže da „nije preporučljivo udaljiti iz Kotora, usljed opšteg pogoršanja situacije, ni tenkove, ni vojne jedinice“;¹⁴

- rezignirajuće upozorenje jednog italijanskog oficira od 15. jula 1941. godine (što znači samo tri dana nakon

¹¹ Zoran Lakić, *Op. cit.*, str. 45, 64.

¹² Blažo Jovanović, *Op. cit.*, knj. 1, str. 247.

¹³ Sun Cu, *Op. cit.*, str. 67.

¹⁴ Zoran Lakić, *Op. cit.*, str. 60.

Petrovdanskoga sabora), da je cilj akcije Crnogoraca „izbaciti Italijane i postići nezavisnost Crne Gore“;¹⁵

- „zapažanje“ Pircija Biorlija u izvještaju načelniku generalštaba italijanske vojske, takođe od 15. jula 1941. godine, da je „teritorija Crne Gore veoma surova i teška“ te da, ukoliko se njena gerila „pravovremeno ne uguši, mogla bi prouzrokovati velike neugodnosti“;¹⁶

- deprimirajuća konstatacija poglavnika NDH Anta Pavelića od 22. jula 1941. godine da je „moralna i vojnička vrijednost italijanske vojske na području Crne Gore u opadanju“, da takve „žalosne vojničke pojave ukazuju na skori vojnički slom italijanske vojske u Crnoj Gori sa mogućim kobnim posljedicama u Italiji“ i da bi, stoga, ustaško-domobranske snage, raspoređene u Hercegovini, istočnoj Bosni i Sandžaku trebalo da preduzmu sve kako bi se spriječilo „proširenje crnogorskog komunističkog pokreta na naš (hrvatski – R. R) teritorij“.¹⁷

Pravilo četvrto. Za uspješan rat potrebna je čvrstina duha, odnosno moralna disciplina, koja se najbolje postiže, s jedne strane, harmonijom naroda sa svojim vođama, u smislu da se ciljevi i interesi rata, kako ih vide oni koji o ratu u krajnjoj liniji odlučuju, poklapaju s uvjerenjima masovnih izvršilaca njihove volje i, s druge, time da „oficiri i vojnici imaju isti cilj“.¹⁸

Da je to jedna od najvažnijih pretpostavki na kojima se temelji ideja crnogorske narodnooslobodilačke borbe, govore mnogi primjeri, među kojima:

- da je pokrajinsko rukovodstvo KPJ za Crnu Goru, saobrazno uputstvima CK KPJ od avgusta 1932. godine, pristupilo pripremanju za „smjelu i odlučnu borbu protiv vojno-fašističke diktature, protiv režima gospodske pljačke i porobljavanja naroda,

¹⁵ *Isto.*

¹⁶ *Isto*, str. 61.

¹⁷ *Isto.*

¹⁸ Sun Cu, *Op. cit.*, str. 69.

protiv cijepanja Crne Gore na banovine i brisanja crnogorskog imena, za slobodu i nezavisnost, Sovjetsku Crnu Goru, za radničko-seljačku vladu, protiv pripremanja rata i intervencije imperijalističkih razbojnika protiv Sovjetske Rusije, za mir i bratski savez sa Sovjetskom Rusijom“, koje je trebalo da se odvijaju sljedećim redom: prvo, „pribiranje snaga, okupljanje širokih masa u prvom redu radnika, onda seljaka i ugnjetenih naroda oko našeg programa, parola i organizacija“; drugo, „pripremanje i izvođenje djelimičnih akcija masa za pojedine konkretne aktuelne zahtjeve (štrajkovi, akcije masa protiv naplaćivanja dugova, protiv utjerivanja poreza, protiv egzekucije, protiv istupa ministara i drugih predstavnika diktature, protiv pokušaja stvaranja fašističke partije, za pomoć nastradalima i gladnima itd) i njihovo razvijanje u političke akcije masa“; treće, „svestrano učvršćivanje naših organizacija (ćelije u preduzećima, u prvom redu u arsenalu, brodogradilištu, u radionicama za popravke automobila, u vojsci, na brodovima, odbori besposlenih, seljački odbori za izvođenje pojedinih konkretnih akcija)“; četvrto, „svestrana agitacija i propaganda (legalna i nelegalna štampa, leci, literatura, leteće skupštine itd)“; kao rezultat svega toga, imale bi se organizacije sposobne za „akcije većih razmjera“ i narod sa „više povjerenja u Partiju“, a to je najvažnije što treba „da se (u)čini u cilju pripremanja oružanog ustanka masa“;¹⁹

- da je od početka uspostavljena duboka, gotovo neraskidiva socijalno-politička i psihološko-etička veza između protagonista ideje borbe protiv fašizma i za narodno oslobođenje i širokih narodnih masa kao glavnog nosioca tog procesa, bila pustila duboke korijene, što crnogorska omladina, na primjer, već na dan napada Njemačke na Sovjetski Savez demonstrira u raznim pjesmama na svojim skupovima;²⁰

¹⁹ Dr Jovan R. Bojović, *Napredni omladinski pokret u Crnoj Gori 1918–1941*, Cetinje, 1976, str. 194.

²⁰ Tako, tog dana, na jednome izletu mladih u Crmnici spontano nastaju

- da se komunisti-ustanici (i uopšte borci NOR-a) u odnosu na druge učesnike toga procesa od početka smatraju najmanje pozvanim da uživaju bilo kakve privilegije (u smislu da se više odmire, dobiju više hrane ili odu na lakši zadatak) i najviše odgovornim za započeto djelo, budući da je Komunistička partija „motor koji pokreće narodne mase“ i da to svakome njezinu članu nalaže „da na svojim leđima ponese najveći teret“ i podnese svaku žrtvu za opšte dobro, uključujući „i svoj život ako treba“;²¹

- da svijest boraca protiv fašizma o svetoj obavezi da se zadatak izvrši po cijenu vlastitoga života zamjenjuje, i u etičkom smislu bitno nadilazi, svaku komandu s bilo kojeg mjesta, tako da – i onda kad su odsječeni od ostalih jedinica i ispit iz junaštva i patriotizma polažu samo pred sobom – poručuju vrhovnome komandantu: „Dok god budete čuli na Ljubinom grobu pucnje iz naših pušaka, Njemci neće proći. A kad toga ne bude, znajte da na njemu više nema živih proletera“.²²

Pravilo peto. „Onaj čiji je vojskovođa sposoban, a vladar mu se ne miješa u posao – biće pobjednik“.²³ Faktički to znači da u ratu izuzetno važnu ulogu ima integritet vojskovođe, odnosno njegova hrabrost i talenat da u odgovarajućem trenutku povuče potez kojim će iznenaditi i protivnika i vlastitoga vrhovnog komandanta pod čijom upravom vrši svoju komandnu funkciju, budući da kruta razmišljanja vrhovnih komandanata iz političkih struktura mogu biti suprotna onome što konkretna situacija podrazumijeva i da imati hrabrosti da se ne izvrši striktno

stihovi: „Crna Goro mila mati, nećeš dugo robovati. / Oj Rusijo mila mati, uvijek ću te tako zvati. / Slovenskih se sjeti grana, nas drugova sa Balkana“ (*Virpazar – Bar – Ulcinj*, str. 172).

²¹ Blažo Jovanović, *Op. cit.*, knj. 1, str. 87, 97.

²² Blažo Janković, *Četvrta proleterska brigada*, Beograd, 1975, str. 226.

²³ Sun Cu, *Op. cit.*, str. 69.

takva naredba, pogotovo ako se intimno vjeruje da se u rukama drži taktički ključ date situacije, ne znači dovoditi u pitanje pravilo da prosvijetljeni suvereni odlučuju o planovima, a da ih dobri generali sprovedu, već dati stvarni doprinos njegovu punom ostvarenju, utoliko veći što se ti planovi u krajnjoj liniji donose na temelju ratnih iskustava i isprobanih strategija najsposobnijih generala.

Da upravo takvu filozofiju komandovanja u ratu slijede crnogorski komunisti-ustanici, potvrđuje više konkretnih primjera, među kojima posebno:

- da je Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak u drugoj polovini maja 1941. godine izdao direktivu partijskim organizacijama da same pristupe formiranju oružanih udarnih grupa za borbu protiv okupatora, što je rezultiralo nastankom više od 280 takvih grupa, sa više od 6.000 članova, mahom komunista, skojevaca i njihovih simpatizera;²⁴

- da je na sastanku Pokrajinskoga komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak u Stijeni Piperskoj 8. jula 1941. godine odlučeno da te udarne grupe prerastu u gerilske odrede čiji je zadatak da, u vrijeme i na način za koje same procijene da im najviše odgovaraju, preduzimaju akcije na uništavanju karabinjerskih i finansijskih stanica, rušenju komunikacija, kidanju telefonskih linija i zaprečavanju saobraćajnica, uključujući i napade na njegove manje formacije;²⁵

- da je puna sloboda u primjeni taktike koju su koristile udarne grupe, a kasnije i gerilski odredi, prepuštena i partizanskim odredima, čijim akcijama, koje takođe treba da se najvećim dijelom pripremaju i izvode tajno, rukovode mjesni i okružni komiteti KPJ preko svojih vojnih komisija (komiteta) u kojima se nalaze najiskusniji i najistaknutiji partijski i vojni rukovodioci;²⁶

²⁴ Zoran Lakić – Radoje Pajović – Gojko Vukmanović, *Op. cit.*, str. 27.

²⁵ *Isto*, str. 33–34.

²⁶ Batrić Jovanović, *Crna Gora u NOR i socijalističkoj revoluciji*, str. 74.

- da je rukovodstvima partizanskih odreda data autonomija u mnogim akcijama, od formiranja raznih vojnih organa na oslobođenoj teritoriji (poput komandi mjesta) pa do odlučivanja o protivničkim vojnim zarobljenicima, uz preporuku da bi vojnike trebalo oslobađati, a njihove starješine privoditi u više komande radi saslušanja, odnosno razmjene zarobljenika.²⁷

Ima li se sve to u vidu, za pripremanje i vođenje Trinaestojulskog ustanka u Crnoj Gori 1941. godine ne može se reći da je bilo nedovoljno, odnosno u bilo kom pogledu pogrešno, a kamoli da je njegova čvršća organizacija i jasnija orijentacija žrtvovana radi puke spontanosti i masovnosti. Naprotiv, radilo se o pravovremenim i sveobuhvatnim, a u dijelu strategijsko-taktičkih sadržaja i bitno drugačijim pripremanjima, koje su i kvalitativno i kvantitativno bile znatno iznad jugoslovenskog ili bilo čijeg drugog prosjeka u Evropi i svijetu tokom Drugog svjetskog rata. Njegova, u mnogim važnim elementima, gotovo frapantna podudarnost sa Sun Cuovom teorijom vojne vještine – na čiju se filozofiju Karl fon Klauzevic, više od dva milenijuma kasnije, i te kako oslanja u koncipiranju svoje teorije rata – čini ga čak i nečim mnogo višim od toga.²⁸

Sve u svemu, Trinaestojulski ustanak u Crnoj Gori 1941. godine samo jednom odlukom svojih vojnih stratega i komandanata nije bio sasvim u „u dosluhu“ s principima ratne filozofije mudrog Kineza – nije ispoštovano pravilo po kome napad na

²⁷ *Isto.*

²⁸ To se odnosi na obje njegove krucijalne teze: onu, „Rat kao instrument politike nužno mora nositi njen karakter; on se mora mjeriti njenim mjerilima; vođenje rata u njegovim opštim crtama stoga je baš sama politika, koja umjesto uzimanja pera poteže mač, ali zbog toga ne prestaje da misli po svojim sopstvenim zakonima“; i onu, „Ako rat pripada politici, on će primiti njen karakter. Ako ona dobije zamah i postane moćna, postaće takav i rat, a to se može razviti do te mjere da rat dostigne svoj apsolutni oblik“ (Više o tome, u: Radovan Radonjić, *Političke doktrine*, str. 571).

neprijateljske utvrđene gradove uvijek treba da bude na „posljednjem mjestu“. Pritom se, osim u odveć lakom tumačenju „dozvole“ da sposoban vojskovođa može da u odgovarajućem trenutku povuče potez kojim će iznenaditi i protivnika i vlastitoga vrhovnog komandanta, omanulo i u još nekoliko važnih strategijsko-taktičkih stvari.

Konkretno, radilo se o napadu na Pljevlja Crnogorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, formiranog odlukom Glavnog štaba NOP za Crnu Goru i Boku od 15. novembra 1941. godine, na zahtjev Vrhovnog štaba NOPOJ. Zvanično, ta ratna jedinica, sastavljena od 9 bataljona sa ukupno 3.690 boraca, imala je zadatak da borbeno iskustvo stečeno Trinaestojulskim oružanim ustankom u svojoj zemlji prenese izvan domicilnog prostora i pomogne širenju i jačanju ustaničkog pokreta u drugim krajevima Jugoslavije. U konkretnom slučaju, po jednim tumačenjima, odred je trebalo da ode u Sandžak i tamo se angažuje na ostvarivanju strategijsko-taktičkih zamisli Vrhovnog štaba u pogledu pripreme prostora pogodnog za neku vrstu centralne logističke baze za partizanski način ratovanja,²⁹ dok je po drugom tumačenju trebalo da pritekne u pomoć partizanskim jedinicama Zapadne Srbije, ugroženim snažnom njemačkom ofanzivom.³⁰ Manevar

²⁹ Na takav zaključak indicira stanovište: „Radi pružanja pomoći partizanskim snagama u Sandžaku i daljem širenju ustanka u toj oblasti i povezivanju s partizanskim snagama u Srbiji, na osnovu odluke Vrhovnog štaba, Glavni štab za Crnu Goru i Boku formirao je sredinom novembra 1941. godine Crnogorski NOP odred za operacije u Sandžaku“ (*Vojna enciklopedija*, Beograd, 1965, knj. 7, str. 56).

³⁰ Osnovu za ovu pretpostavku daje činjenica da su, kako se računa, krajem septembra 1941. godine partizanske jedinice u Južnoj Srbiji imale protiv sebe „ukupno oko 80.000 vojnika“, koliko su činili združeni djelovi više njemačkih divizija zajedno sa kvislinškim formacijama Nedića, Ljotića i Pećanca (Špiro Lagator, dr Đuro Batrićević, *Pljevaljska bitka*, Beograd, 1990, str. 14).

Crnogorskog odreda prema Sandžaku, odnosno Srbiji, imao je, po ocjeni Vrhovnog štaba, još jedan veliki značaj – strateški i politički. Prvi se ogledao u stvaranju nove slobodne teritorije zbog mogućnosti da se izgubi ona u Srbiji,³¹ a suštinu drugog je činilo „širenje bratstva i jedinstva između naroda i boraca iz različitih krajeva, različite vjere i nacionalnosti“.³²

Napad pomenutog odreda na Pljevlja, započet 1. decembra 1941. godine, trajao je nepuna dva dana i, po kazivanju autora koji su ga specijalno izučavali, „kao istorijski događaj“ toliko je „pun kontradiktornosti“ da je nemoguće sasvim realno objasniti sve što se, i zašto se, u njemu i povodom njega dešavalo.³³ Osnovni problem u tom pogledu je, kako kažu, to što „osnovna originalna dokumenta“ još nijesu dostupna istraživačima ili takvih dokumenata uopšte nema.³⁴ Nije objašnjeno čak ni to kako se moglo desiti da inicijatori pohoda na Pljevlja nijesu imali u vidu prilično loše iskustvo sa crnogorskim ratovanjima za (na) dobro utvrđene gradove, stečeno tokom posljednja tri stoljeća, iako je priča o tome i duga i satkana od mnoštva opominjujućih „detalja“. Tako:

a) Mitropolit Vasilije Petrović proklinje čas kad pukovnik Miloradović dođe „s gramatami od Moskve ot cara Petra... va Černuju Goru k vladiki Danilu i Černogorcima za veliko zlo manastirsko i černogorsko koji počeše vojevati na turske gradove“;³⁵

b) Crnogorska epska (narodna) poezija – koja je ne samo u hegelovskom smislu shvaćeni oblik filozofije koja još nije bila u stanju da se potpuno oslobodi poetske forme, već i oblik narodnog

³¹ *Isto*, str. 11.

³² Dr Gojko Miljanić, *Velike bitke na jugoslovenskom ratištu 1941–1945*, Beograd, 1989, str. 37.

³³ Špiro Lagator, dr Đuro Batrićević, *Op. cit.*, str. 9.

³⁴ *Isto*, str. 8. i 9.

³⁵ *Istorija Crne Gore*, Titograd, 1975, knj. III, tom I, str. 259.

duha opredmećen kroz prikaz realnih događaja; čije pjesme ne govore o nekim dalekim događajima već o stvarnosti u kojoj žive njihovi tvorci i junaci; čiji junaci nijesu slikani kičicom bujne mašte, već pričom koju su svojim djelima ispisivali u stvarnim događajima; u kojoj nema ni natprirodnih bića, ni hiperbolisanja moralnih i fizičkih svojstava ličnosti o kojima govore, ni bilo čega drugog što bi izlazilo iz okvira potrebe i želje čovjeka da, svojim silama i umijećem, brani i odbrani pravo na život – ne propušta da primijeti veliku rusku zaslugu za fatalni „strateški obrt“ iz 1711, koji će Crnu Goru, u međuvremenu „zaboravljenu“ od strane „velike pokroviteljice“, koštati stravične Ćuprilićeve odmazde tri godine kasnije;

c) Guvernadur Vuko Radonjić, decembra 1814. godine, sjajnim taktičkim manevrom, koji je ušao u vojne udžbenike, bez gubitaka u svojim jedinicama zauzima Kotor, i čak lično prima na ruke ključeve grada, da bi sljedeće godine, nakon odluke Bečkog kongresa da Boka pripadne Austriji, u svojstvu njegovog vojnog zapovjednika, bio taj koji te iste ključeve predaje novom vlasniku;

d) Krsto (Kenjo) Janković uspijeva sa pedesetak drugova da napravi juriš na osmansku posadu Žabljaka (Crnojevića), pa čak i da u noći 21/22. marta 1835. godine uđe u grad, ali sve traje samo tu jednu noć;

e) Crnogorska vojska u više navrata, posebno 1831. i 1832. godine bezuspješno napada utvrđenu Podgoricu, da bi u nju ušla tek 27. januara 1879, kada je odlazak Osmanlija sa Balkana bio sasvim izvjestan;

f) Bar je turske vlasti oslobođen tek 1878, a Nikšić, nakon mnogih pokušaja tokom XVIII i XIX vijeka u crnogorske ruke dopijeva tek 9. septembra 1877. godine;

g) Crnogorci su Skadar opsijedali veoma dugo, kojom prilikom je izbačeno iz stroja 12.000 njihovih vojnika (od čega 10.000 mrtvih), da bi ga nakon samo 20 dana, koliko su ostali u

njemu, vratili onome kome su ga velike sile bile ranije namijenile (Momir M. Marković, *Crnogorski rat*, Podgorica, 2006, IV izdanje, str. 284).

Inače, tri su pitanja, više od ostalih, povodom napada na Pljevlja, bila i ostala u centru pažnje:

- prvo, kome pripada autorstvo odluke da Crnogorski odred, na putu za Sandžak i Srbiju, napadne ovaj grad;
- drugo, kakvo je bilo stanje u jedinicama napadača na grad, u odnosu na snagu i pripremljenost njegovih branilaca i kakve su bile realne šanse da prvi ostvare svoj plan – zauzmu grad;
- treće, što je poraz u Pljevaljskoj bici realno značio za oslobodilački pokret u Crnoj Gori i Jugoslaviji, te kakvu je ulogu Pljevaljska bitka, kao takva, imala u širem kontekstu dešavanja u Drugom svjetskom ratu?

Na prvo pitanje, zbog njegove „delikatnosti“, budući da implicira najveći stepen odgovornosti za težak poraz u najvećoj bici koju su partizani vodili 1941. godine, lepeza odgovora je najšira i najprotivrječnija. U njoj se mogu sresti mišljenja (tvrdnje):

- da je sve u vezi s tom bitkom inicirano u Vrhovnom štabu, uz znanje i saglasnost samog vrhovnog komandanta, a da je odluka da se napad na Pljevlja ipak ne izvrši „pala“ u „posljednjem trenutku“;³⁶

³⁶ Milija Stanišić, na primjer, tim povodom tvrdi: da je „Vrhovni štab bio u kursu zamisli poduhvata GŠ za Crnu Goru, jer ga je ovaj o tome četiri puta obavještavao u vremenu od 6. do 20. novembra 1941. godine“; da „Vrhovni komandant izdaje iz Užica naređenje da se napad na Pljevlja zaustavi“ i da je naređenje „u štab Crnogorskog NOP odreda stiglo tek 30. novembra oko 22 časa, u vrijeme dok su jedinice iz polaznih rejona već bile krenule na polazne položaje za napad“; da se iz postavljenja „na više dužnosti i komandanta i komesara CNOPO“, nekoliko dana nakon pljevaljske bitke, može zaključiti „da je Vrhovni komandant – dobro upoznat sa tokom čitavog poduhvata od samog početka“ (Milija Stanišić, *Strategijsko-operativni aspekti pljevaljske bitke, Istorijski zapisi XXXIV*, br. 2, Titograd, 1977, str. 489–510).

- da se u Vrhovnom štabu znalo za ideju napada na Pljevlja, ali da je vrhovni komandant od početka bio protiv nje, što je i saopštio pojedinim crnogorskim visokim rukovodiocima;³⁷

- da autorstvo za napad na Pljevlja pripada isključivo crnogorskim kadrovima na najvišim funkcijama u Glavnom štabu NOP Crne Gore i Boke, odnosno samog odreda, pri čemu se – zavisno od mnoštva momenata, među kojima i neki subjektivni očigledno nijesu na posljednjem mjestu – pojedinačno, kao direktni krivci, pominje više ličnosti.³⁸

Slično je i kod odgovora na drugo pitanje, čija se jako široka i protivrječna lepeza koncentriše oko dvije grupe konstatacija – različitih po logičkim „pokrićima“ i vrijednosnim sudovima.

³⁷ „Na sugestije i insistiranje Ivana Milutinovića da treba napasti Pljevlja, Tito je zauzeo izričit stav da bi to bio rizičan poduhvat. On je Milutinovića prilikom njegovog odlaska iz Užica u Crnu Goru 25. oktobra, upozorio da se napad na Pljevlja ne smije izvršiti“ (Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, Beograd, 1979, knj. 8, str. 35).

³⁸ Tako, po jednom mišljenju istoričara: „Odgovornost za poraz kod Pljevalja... nosi u prvom redu drug Milutin“ (*Isto*). Po drugom mišljenju, koje prenose istoričari u svojim spisima, međutim, do napada na Pljevlja došlo je „inicijativom Arsa Jovanovića, fanatičnog čovjeka sa buržoaskom vojnom koncepcijom, koji je u ovom napadu gledao jedinu mogućnost da sebe proslavi“ (Špiro Lagator, dr Đuro Batrićević, *Op. cit.*, str. 27). Ocjena CK KPJ po tom pitanju, iskazana u pismu Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak od 22. decembra 1941. godine, izričita je i glasi: „Drug Tito je drugu M. (Ivanu Milutinoviću – R. R.) nekoliko puta usmeno saopštio da bi takav napad bio težak, preuranjen, zato je izdato naređenje Vrhovnog štaba da se taj napad ne izvrši. Trebalo je neprijatelja demoralisati čitavim nizom manjih i većih akcija na saobraćajnim linijama itd, a ne frontalno udariti na njegovu glavnu tvrđavu. Smatramo da odgovornost za poraz kod Pljevalja zbog toga snosi u prvom redu drug M“ (*Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom III, knj. 1, str. 370).

Tako, na jednoj strani se nalaze ocjene da je tok priprema napada na Pljevlja bio veoma kvalitetan i brižljivo i na vrijeme sproveden, pa se u tom smislu, na primjer, kaže:

- da je „odluka za odlazak jedne veće jedinice u Sandžak i Srbiju naišla kod naroda i boraca na izuzetan odziv i raspoloženje koji su prevazilazili sva očekivanja“, da se „u većini srezova javilo mnogo više boraca nego što je trebalo“;³⁹

- da su „sve pripreme, prikupljanja i pokreti bataljona izvršeni u punom redu, prema predviđenom planu Glavnog štaba i vrlo uspješno“, tako da su se, nakon dužih ili kraćih marševa do reona okupljanja, 27. novembra našli na Njegovuđi;⁴⁰

- da je „po izboru boraca, po njihovom moralu i borbenom raspoloženju odred predstavljao pravu elitnu jedinicu“;⁴¹

- da je svakom bataljonu, po pristizanju odreda u širi reon Pljevalja, pridodato po nekoliko boraca-vodiča iz Pljevaljske partizanske čete, „koji su dobro poznavali teren i sam grad“;⁴²

- da je kod čitavog sastava Crnogorskog NOP odreda vladao „optimizam i želja da se što prije okonča zauzimanje Pljevalja“, za što su se oko dvadesetak dana fizički i psihički pripremali.⁴³

Na drugoj strani se, međutim, čak i kod autora koji sve ovo kažu, mogu naći mnoge opaske na račun loših priprema za zadatak koji je trebalo izvršiti „na sasvim drugoj teritoriji, gdje su uslovi drugačiji i gdje skoro niko nije poznao teritoriju, prilike i običaje naroda na njoj“.⁴⁴ Posebno se zamjera:

- što je odred bio sastavljen iz devet bataljona sa teritorije čitave Crne Gore „koji su međusobno bili udaljeni i nijesu se ni poznavali“;⁴⁵

³⁹ Dr Gojko Miljanić, *Op. cit.*, str. 38.

⁴⁰ *Isto*, str. 41.

⁴¹ *Isto*, str. 42.

⁴² *Isto*, str. 39.

⁴³ *Isto*, str. 46.

⁴⁴ *Isto*, str. 38.

⁴⁵ *Isto*.

- što nijedan bataljon nije imao „pozadinske organe“ (komore, kuhinje i ostalo), tako da su mnogi borci u bitku ušli gladni i umorni, budući da su tokom dugog marša bili opterećeni oružjem, municijom i ličnom opremom;⁴⁶

- što se u sastavu odreda nalazio veliki broj omladinaca bez ikakvog ratnog iskustva budući da nijesu služili vojsku, pri čemu više od 600 pripadnika odreda nije imalo ni bilo kakvo lično naoružanje;⁴⁷

- što komandni kadar nije imao dovoljnu stručnu obučenosť i borbeno iskustvo, pa se kod znatnog dijela starješina njihov najveći doprinos sastojao u tome da „povedu u napad“ i u nastavku borbe ispolje „izuzetnu ličnu hrabrost“.⁴⁸

Osim toga, pripreme Crnogorskog NOP odreda za napad na Pljevlja odvijale su se toliko otvoreno da je štab italijanske divizije koja ih je branila unaprijed bio obaviješten o mnogim stvarima, pa je predveče 30. novembra „preko uličnog dobošara“ stanovništvu dao uputstva o ponašanju dok napad traje.⁴⁹ Sam, pak, napad na grad nije tekao dovoljno sinhronizo-

⁴⁶ *Isto*, str. 42.

⁴⁷ Crnogorski odred je raspolagao sa 2.907 pušaka, 70 puškomitraljeza, 14 mitraljeza, 6 minobacača, jednim topom, 300 pištolja, 1.748 bombi i 234.124 puščana metka (*Isto*, str. 38–39).

⁴⁸ *Isto*, str. 42. Sasvim su rijetki bili primjeri da je neki od komandira, računajući na moguća iznenađenja i nepovoljne obrte u borbi, razmišljao o organizovanom povlačenju ili prestrojavanju i postupio poput Pera Četkovića, koji je, prema kazivanju Jova Kape, postrojio svoju četu i održao kratak govor: „Za koji čas krenućemo na Pljevlja, napadnut ih i zauzet. Ali ima jedno sveto vojničko pravilo koje moram da vam prenesem pred ulazak u bitku. Mi ćemo sigurno pobijediti jer ne bi ni napadali kad bismo mislili drukčije, ali ako se nešto desi da pomuti naš plan, hoću da se svi istog časa, ne čekajući zapovijest, uputite trkom na ovo zbornu mjesto“ (Nebojša-Bato Tomašević, *Op. cit.*, str. 190).

⁴⁹ Dr Gojko Miljanić, *Op. cit.*, str. 43.

vano i nije optimalno bio usmjeren prema strateškim tačkama i objektima koje je najprije trebalo neutralisati ili osvojiti.⁵⁰

S tim propustima, uz pretjeranu samouvjerenost u svoju sigurnu pobjedu, borci Crnogorskog NOP odreda krenuli su na grad u kojem ih je, optimalno pripremljena za tu bitku, dočekala elitna italijanska divizija *Pusterija*, pod komandom iskusnog Đovanija Espozita. Usljed toga, kaže jedan autor, i pored znatnog gubitka u ljudstvu kojega su Italijani imali,⁵¹ „odbrana Pljevalja nije ni načeta“.⁵²

Odgovor na treće pitanje – što je poraz u pljevaljskoj bici realno značio za oslobodilački pokret u Crnoj Gori i Jugoslaviji, te kakvu je ulogu Pljevaljska bitka, kao takva, imala u širem kontekstu dešavanja u Drugom svjetskom ratu – uglavnom se nudi u tipičnom crno-bijelom maniru: „Političke posljedice neuspjeha na Pljevljima bile su i teške i pozitivno velike“.⁵³

„Teške posljedice“, po takvom tumačenju, odnose se, uglavnom, na ljudske žrtve i novo opadanje elana i obima i intenziteta borbenih dejstava kod znatnog dijela ustaničkog pokreta.

Kad je prvo u pitanju, ne zaboravlja se da je cjelokupna crnogorska istorija bila svojevrsni proces gotovo neprekidnih ratovanja u kojima se uvijek i gubilo i pobjeđivalo uz neizbježne velike ljudske žrtve. U ovom slučaju, međutim, gubici su bili utoliko teži i bolniji što su došli neočekivano, u gotovo jednom danu, i što su odnijeli dio najpoletnije i najnaprednije mladosti

⁵⁰ *Isto*, str. 45.

⁵¹ Komandant divizije „Pusterija“ iznosi podatak da su Italijani imali 74 mrtva, 170 ranjenih i 8 nestalih oficira i vojnika (*Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom III, knj. 4, str. 454). U nekim drugim izvorima se ističe da su Italijani u toj bici imali i 90 zarobljenih vojnika ([http://wikipedia.org/sr-el-pljevaljska bitka](http://wikipedia.org/sr-el-pljevaljska_bitka)).

⁵² Dr Gojko Miljanić, *Op. cit.*, str.47.

⁵³ Špiro Lagator – dr Đuro Batrićević, *Op. cit.*, str. 242.

iz svih krajeva Crne Gore, pri čemu su neke od tih krajeva, poput cetinjskog na primjer, „u crno zavili“.⁵⁴

U drugom slučaju, češće od ostalih su ocjene više-manje slične ovoj: „Neuspjeh kod Pljevalja imao je teških političkih posljedica po dalji tok NO borbe u Crnoj Gori. Nastala je kriza ustanka. Narod se demoralisao, a u partizanskim jedinicama je došlo do značajnog osipanja boraca“.⁵⁵ Srijeću se i podaci da je osipanje o kome je riječ bilo takvo da se oko 2.500 učesnika pljevaljske bitke vratilo kućama, „a samo 700 ostalo u odredu“.⁵⁶

Pod „pozitivno velikim“ posljedicama pljevaljske bitke podrazumijeva se, više od ostalih, sljedećih pet momenata:

Prvo. Da ni poraz u ovoj bici, kao ni italijanska kontraofanziva nekoliko mjeseci ranije, nijesu zaustavili ustanički pokret u Crnoj Gori, niti ga pokolebali u borbenoj misiji potpunog

⁵⁴ Lovčenski NOP odred je u pljevaljskoj bici imao 78 poginulih i 62 ranjena borca (Dr Đuro Vujović, *Op. cit.*, str. 183).

⁵⁵ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945*, Beograd, 1963, knj. 1, str. 137.

⁵⁶ [http://sr.wikipedia.org/sr-el-pljevaljska bitka](http://sr.wikipedia.org/sr-el-pljevaljska_bitka). Sintagma „vratilo kućama“ ni ovdje, kao i na nekim drugim mjestima gdje se koristi za objašnjenje ponašanja (ili „sudbine“) dijela učesnika Pljevaljske bitke, nije objašnjenja u smislu što je stvarno značila, odnosno čime je izazvano „osipanje“ ustanka – strahom, razočarenjem, promjenom uvjerenja ili nečim posve drugim. Kod jednog, vjerovatno manjeg dijela takvih, razlog za „vraćanje kućama“ je mogao biti osjećaj „izgubljenosti“ usljed odsječenosti od svojih jedinica koje su manevrima okupatorske vojske bile prinuđene na odlazak za Bosnu. No, ne treba potcijeniti ni negativan uticaj protjerivanja partizana iz Južne Srbije, kao i italijanske ofanzive, odnosno „erupcije“ četničkog pokreta u Crnoj Gori nakon stvaranja četničko-federalističke koalicije. Nagli polet ustaničkog pokreta krajem 1941. i početkom 1942. godine daje osnova za pretpostavku da se najveći dio „vraćenih kućama“ ponovo našao u njegovim redovima čim im se za to ukazala prilika.

oslobađanja svoje zemlje od okupatora i njegovih „domaćih slugu“. Tu tvrdnju potkrepljuje, s jedne strane, podatak Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, saopšten 15. novembra 1941. godine na njegovom savjetovanju na Radovču (na dan kada je donijeta odluka o formiranju Crnogorskog NOP sa zadatkom da krene ka Sanžaku i Srbiji) da u Crnoj Gori ima oko 2.500 naoružanih partizana (što je bilo za 1.190 boraca manje od broja koji je taj odred imao kada je desetak dana kasnije krenuo na put) i, s druge, tvrdnja historičara i analitičara da je „već u januaru 1942. godine u Crnoj Gori bilo pod oružjem 20.000 boraca“.⁵⁷

Drugo. Da su Crnogorci ovom bitkom, u izvjesnom smislu, simbolički i stvarno, „ponovili Mojkovac“ (od četvrt vijeka ranije). Ovo i time što su „vezali za sebe“, u najkritičnijem času, „kompletnu italijansku diviziju u Sandžaku“, i time što su sasvim poremetili njemačke planove o prodoru prema Višegradu i Uvcu, stvorivši tako koridor za bezbjedan prelazak u Sandžak „srpskih jedinica sa Vrhovnim štabom i

⁵⁷ Špiro Lagator, dr Đuro Batričević, *Op. cit.*, str. 243. Ili, kako historičar Radoje Pajović kaže: „Stvorena je jaka vojna organizacija u vidu partizanskih odreda, koji su krajem 1941. godine imali 48 bataljona, sa oko 20.000 boraca. Ove jedinice su stvorile veliku slobodnu teritoriju, a okupatorske garnizone držali su u blokadi čitave zime 1941/1942 godine“ (Radoje Pajović, *Doprinos Josipa Broza Tita razvitku NOP-a u Crnoj Gori 1941–1942. godine, Istorijски zapisi XXXIV*, br. 2, Titograd, 1977, str. 399). Historičar Zoran Lakić dodaje da je „u jesen 1941. godine Crna Gora bila jedna velika i jedinstvena slobodna teritorija u kojoj je okupator bio stjeran u samo nekoliko većih gradova i da je na tako velikoj oslobođenoj teritoriji funkcionisala široko razgranata mreža narodnooslobodilačkih odbora: 10 sreskih, 60 opštinskih, 1 međuopštinski i više stotina seoskih, koji su razvili veoma intenzivni politički, ekonomski, zdravstveni i kulturno-prosvjetni rad“ (Zoran Lakić, *Forme i specifičnosti rada NOO u Crnoj Gori u jesen 1941. godine, Istorijски zapisi XXXIV*, br. 2, Titograd, 1977, str. 567).

Centralnim komitetom“.⁵⁸ Osim toga, iako se opravdano smatra „vojno taktičkim promašajem“, ta bitka je „suštinski olakšala... novi uspon narodnooslobodilačkog ustanka koji je ubrzo došao do izražaja“.⁵⁹

Treće. Da „poslije ove bitke neprijatelj povlači svoje manje garnizone iz nekih manjih mjesta u donjem toku Lima i Drine, što omogućava stvaranje velike slobodne teritorije u Sandžaku s obje strane Lima i u dolini Drine“, i to u vrijeme kada je pobjeda u Drugom svjetskom ratu „bila još tako daleko i kada su savezničke armije doživljavale teške poraze“.⁶⁰

Četvrto. Da je hrabrost i odlučnost Crnogorskog NOP odreda da se upušta i u tako velike bitke, odnosno spremnost i sposobnost Crne Gore da van svojih granica šalje gotovo 4.000 boraca bio jedan od krupnijih razloga što je Hitlerov istočni front bio oslabljen za znatan dio snaga koje su se tih dana na jugoslovenskom prostoru morale boriti protiv NOP-a.⁶¹

Peto. Da je nakon pljevaljske bitke narodnooslobodilački pokret dobio nov snažan zamah, o čemu uostalom govore podaci da su prije nje u Pljevaljskom i Bjelopoljskom srezu bile samo po jedna partizanska četa, a za par mjeseci nakon nje oba ta sreza imala su po pet partizanskih bataljona, da bi nedugo

⁵⁸ Špiro Lagator, dr Đuro Batričević, *Op. cit.*, str. 238. „Tako je napad na Pljevlja izvršio – mada neplanirano – funkciju operativnog dočeka partizanskih snaga iz Srbije, bitno olakšavajući njihov položaj. To je bio veoma krupan rezultat ove bitke“ (Milija Stanišić, *Strategijsko-operativni aspekti pljevaljske bitke*, str. 511).

⁵⁹ Edvard Kardelj, *Titovo vojno djelo*, Beograd, 1977, str. 139.

⁶⁰ Špiro Lagator, dr Đuro Batričević, *Op. cit.*, str. 238.

⁶¹ Radilo se o: „17 italijanskih i 6 njemačkih divizija, 2 njemačka samostalna puka i 12 pukova za osiguranje, 2 bugarske divizije i dijelovima druge dvije, 3 granične i jedne konjičke brigade i 1 puka za vezu, dijelovima tri mađarske brigade i šest pješadijskih divizija marionetske Nezavisne države Hrvatske i njenih samostalnih žandarmerijskih pukova“ (*Isto*, str. 10).

zatim bila formirana i Treća sandžačka proleterska brigada. U saopštenju Glavnog štaba Crnogorskog NOP odreda o svojoj borbi za Pljevlja, od 21. decembra 1941. godine – u kome ne nedostaje kritike ni na sopstveni račun, ni na račun onih koji su birali rukovodstva pojedinih njegovih jedinica – kaže se i to da su Crnogorci tim činom potvrdili da će se „boriti za bratstvo i slobodu svih naroda Jugoslavije“, da su za njih „granice Crne Gore svuda gdje se bije bitka za slobodu“, te da se „neposrednom posljedicom“ borbe crnogorskih partizana u Sandžaku može smatrati i oslobođenje Nove Varoši, Sjenice i Goražda, odnosno „uspostavljanje veza i saradnje sa bratskim srpskim i bosanskim partizanima“. ⁶²

Konačno, ocjena koju je vrhovni komandant NOV i POJ izrekao o pljevaljskoj bici, glasi: „Napad crnogorskih partizana na Pljevlja bila je najveća partizanska akcija u Jugoslaviji u toku 1941. godine. Uprkos njenom nepovoljnom ishodu i mnogim zamjerkama koje su se mogle uputiti štabu koji je rukovodio njom, ona je ipak, u izvjesnom smislu, zaslužila i divljenje. Jer veliki je to bio uspjeh naše Komunističke partije kada je mogla tada, kada je sva Evropa porobljena, a njemačke armije se nalazile na prilazima Moskvi i Lenjingradu, okupiti blizu 4.000 dobrovoljaca i s njima krenuti u napad na tako jak okupatorski garnizon... Bila je to u stvari, za tadašnje uslove, veoma jaka vojnička grupacija, sastavljena od svjesnih boraca koji su, na poziv Komunističke partije, krenuli iz svog zavičaja, iz Crne Gore, da bi pružili pomoć oslobodilačkoj borbi u drugim krajevima zemlje – u Sandžaku, u Srbiji, svuda kuda ih Partija bude poslala. Bilo je to veoma značajno za dalji razvitak borbe, jer je ona sve više nametala potrebu za uzajamnom pomoći naših naroda“. ⁶³

⁶² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom III, knj. 1, str. 346–347.

⁶³ Špiro Lagator, dr Đuro Batrićević, *Op. cit.*, str. 236.

Ova Titova ocjena, osim što sa Pljevaljske bitke uveliko skida hipoteku „lijeve greške“, predstavlja izuzetno priznanje da su crnogorski trinaestojulski „kresovi“, čak i nakon nje bili dovoljno jaki za novo, još veće raspaljivanje baklje slobode u Jugoslaviji i Evropi.

Na Pljevljima je junački palo 218 crnogorskih partizanskih boraca, među kojima i četiri narodna heroja, a ranjeno njih 269. Ipak, ostalo je dovoljno vitezova i poklonika zavjeta koji je Crna Gora 13. jula 1941. godine dala sebi i svijetu: da će u Drugom svjetskom ratu vlastitim snagama stići do svoje pune slobode – spolja i iznutra. Ovi su, u svojim daljim bitkama, striktno poštovali „zaboravljeno“ Sun Cuovo pravilo i gradove su oslobađali posljednje (u završnim borbama).